گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.

گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک

* دیزاین: هەرێم عوسمان

* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd

* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/١٠/٩
پەسەندکردن ٢٠٢٥/١٢/٤

ڕۆلێ گیرەکێن ڕێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکریێن ئاخڤتنێدا، د ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێدا

کردستان کمال محمد
کولیژا پەروەردە و بنیات، زانکۆیا دهۆک
kurdistankemal@gmail.com

پ. ە. د. دیمەن عەبدوللا عومەر
پشکا زمانێ کوردی، کولیژا پەروەردە و بنیات، زانکۆیا دهۆک
Deman.omar@uod.ac

پۆختە:
ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ (ڕۆلێ گیرەکێن ڕێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکریێن ئاخڤتنێدا، د ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێدا) ل دویڤ دیتنا (فنجی-finch)ی هاتییە ئەنجامدان، پێکۆلێ دکەین ل دویڤ ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ دیاربکەین کا گیرەکێن ڕێزمانی سەر ب کیژ پۆلا ڤەکری یا ئاخڤتنییە؟، ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ ڕێبازا وەسفی شیکاری هاتییە ئەنجامدان، گرنگیا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ل دویڤ ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ ل دەمێ زێدەکرنا گیرەکێن ڕێزمانی بۆ سەر قەد و ڕەگ و بنیاتێ پەیڤان د شیاندایە پۆلێن ئەوان ب هاریکاریا ئەڤان گیرەکان بهێنە دیارکرن، ئەرێ د شیانێن گیرەکێن ڕێزمانیدا هەیە، ڕۆلێ د دیارکرنا پۆلێن ئاخڤتنێ یێن ڤەکریدا بگێریت؟ و ژ پۆلێن دیتر بهێنە ژێکجوداکرن؟ ئەنجامێن دویماهیکێ یێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ دیاردبیت کو گیرەکێن ڕێزمانی ڕۆلەکێ بەرچاڤ د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ هەنە، ئانکو هەر پۆلەکا ئاخڤتنێ گیرەکێن تایبەت هەنە کو ل دەمێ دیتنا ئەڤان گیرەکان پۆلا ئاخڤتنێ دیاردبیتن، هەروەسا ئەڤ ڤەکۆلینە ژ دوو پشکان ب خۆڤە دگریت پشکا ئێکێ هاتییە تەرخانکرن بۆ گیرەکی و پۆلێن ئاخڤتنێ و پشکا دوویێ بۆ پراکتیکرنا گیرەکان و تایبەتکرنا ئەوان ب پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ (ناڤی، هەڤالناڤی،کاری و هەڤالکاری).

کلیلا ڤەکولینێ: گیرەکێن ڕێزمانی، پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ، پۆلێن گرتی یێن ئاخڤتنێ، گیرەکێن واتادار، گیرەکێن نیمچە واتادار.

پێشەکی

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ (رۆلێ گیرەکێن رێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکریێن ئاخڤتنێدا (ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێ وەک نموونە) ل دویڤ دیتنا (فینجی – finch (کو تێدا گیرەکێن پۆلێن ڤەکریێن (ناڤی، هەڤالناڤی، هەڤالکاری وکاری) هاتینە دیارکرن. ئەڤ ڤەکۆلینە پێکولێ دکەت بەرسڤا ئەڤان پرسیاران بدەت: ئایا د شیانا گیرەکا رێزمانیدا هەیە، پۆلا ئاخڤتنێ بدەتە دیارکرن؟ ئایا هەر پۆلەکا ئاخڤتنێ گیرەکێن تایبەت ب ئەوێ پۆلێڤە هەنە کو جودا بکەتن ژ پۆلێن دی یێن ئاخڤتنێ؟ ئایا کیژ پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنییە دشێن گیرەکان وەرگرن؟ ئایا هەمی پۆلین ڤەکری یین ئاخڤتنێ دێ شێن گیرەکێن رێزمانی وەرگرن؟ ئایا کیژ گیرەکن دگەل پۆلا ناڤی، هەڤالناڤی، هەڤالکاری و کاری دهێن؟ ئایا رێژەیا گیرەکێن رێزمانی دکیژ پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا کیژکاندا پترە ود کیژاندا کێمترە؟ ئایا رێژەیا یا سەدییا گیرەکێن رێزمانی یێن هەر پۆلەکا ڤەکری یێن ئاخڤتنێ چەندە ؟ ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ رێبازا وەسفی شیکاری ل سەر بنەمایێ گیرەکان ل دویڤ بیروبۆچونێن (فینجی) هاتییە ئەنجامدان و ژبەرکو سروشتی ڤەکۆلینێ وەسا دخوازیت و بۆ دیارکرنا هندەک ئەنجامازێ پەنا بۆ شێوازێ ئامارا وەسفی هاتییە برن. گرنگی و مفایێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ د ئاڤان خالاندایە: ئەو ڤەکولینێن هەتا نوکە ل دور رۆلێ گیرەکێن رێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا د کێمن، گرنگییا ئەڤی بابەتی هندێ دخوازیت کو ڤەکۆلین پتر ل سەر بهێنە ئەنجامدان. گرنگییا ڤەکۆلینێ د ئەوێ چەندێدایە کو دیارکرنا هەر گیرەکەکا رێزمانی کا ل گەل کیژ پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ دهێن. دیسان ژبۆ دیارکرنا رێژەیا رۆلێ هەر گیرەکەکا رێزمانی ل دەمێ هاتنا ئەوان ل گەل پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ ئەڤ چەندەژێ ب شێوەیەکێ ئاماری ب تیر و تەسەل و ئەڤێ ڤەکۆلینێدا هاتییە ئەشکەراکرن. ئەڤ ڤەکۆلینە ژبلی پۆختە وپێشەکییێ و ئەنجام و لیستەیا ژێدەران ژ دوو پشکان پێکدهێت، پشکا ئێکێ ژ (چەمکێ گیرەکێ و تایبەتمەندیێن گیرەکێ، جۆرێن گیرەکێ ژلایێ پێکهاتێ و واتایێڤە هاتییە تەرخانکرن و پشکا دوویێ بۆ رۆلێ گیرەکێن رێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار وکار)دا هاتییە دیارکرن.

پێداچوونەک بۆ کارێن بەرێ ل دور گیرەکێ ب شێوەیەکێ گشتی و گیرەکێن رێزمانی ب شێوەیەکێ تایبەت د زمانێ کوردیدا:

زوربەیا زمانڤان و رێزمانڤیسێن کورد یێن کەڤن و نوی د ڤەکۆلینێن خۆدا ئاماژەدایە گیرەکێ،

ئەڤجا ل ژێر ناڤێ پێشگر و پاشگر و زیدەهی بن یان ژێ گیرەک ب خۆ بیت ئەڤێن ل خوارێ بۆچوونێن هندەک زمانڤانانە ل دور گیرەکان ب شێوەیەکێ گشتی و گیرەکێن رێزمانی ب شێوەیەکێ تایبەت:

– ئەورەحمانی حاجی مارف د پەرتووکا (وشە رۆنان لە زمانی کوردیدا) ب ئەڤێ رەنگی گیرەک پێناسە کریە (ئەفێکس ئەو مۆرفیما بەندە کە توانای رێزمانی هەیە، گیرەک لە زماندا بە تەنیا بایەخی نییە، بەڵکو کە دەچێتە سەر وشە و دەتوانی دەوری دروستکردنی وشە ببینێ و واتا ببەخشێ)) (مارف ١٩٨٧: ٣٦) هەروەسا ئاماژەیێ ب جۆرێن گیرەکێ (پێشگر، پاشگر، ئنتەرفیکس، کونفیکس و ناوگر) دایە هەروەدا ئاماژەیێ ب گیرەکێن رێزمانی ددەت و ب ناڤێ مۆرفیمێن وشە گۆڕ ناڤدکەت و دیاردکەت کو (مۆرفیمی وشەگۆڕ دەچێتە سەر وشە و حالاتی جیاوازی رێزمانی پێکدێنێ. مۆرفیمی وشە گۆڕ

کە بریتییە لە پێشگرو پاشگر بە سەرەتا و کوتاوە دەلکێن وەک (ەکە، ان، ئە، دە، ب، ...)) (مارف١٩٨٧: ٣٣)

- شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب :- د پەرتووکا (وشەسازی)دا ئاماژەیێ ب گیرەکی ددەن و دیاردکەن کو ئەڤ جۆرێ مۆرفیمێ پێچەوانەیی مۆرفیما سەربەخویە کو ب تنێ ناهێتە گۆتن و واتا هەبیت، ئانکو بەردەوام یا بەندە ب مۆرفیمەکا دی ڤە یان چەند مۆرفیمێ دیڤە، هەروەسا ئاماژەیێ ددنە گیرەکا ڕێزمانی و دبێژن (ئەو مۆرفیمە ئەرکەکێ ڕێزمانی دبینیت پەیڤەکا نوی د ناڤ فەرهەنگێ زێدە ناکەت، بەلکو ڕۆل و ئەرکەکێ ڕێزمانی وەردگریت) (سەبری، مونیب: ٢٠١٦: ٦٨)

وەک گیرەکێن ناڤی (ەکە، ان، ێن،...)، وییێن هەڤالناڤی (ترو ترین) و ... هتد.

عەبدلواحد موشیر دزەیی د پەرتووکا (ڕیزمانی کوردی)دا ب ئەڤی ڕەنگی بەحس ل گیرەکی کریە ((ئەو فۆرمە زیادانە دەگرێتەوە کە بە پێش و پاشی بنکەوە دەلکێت و ئەرکیان هەیە و پۆل دروست دەکـەن))، ئانکو ئەو کەرەستەیە دهێنە زێدەکرن ل سەر بنیاتێ پەیڤان، ئەڤجا یێن دارشتی بن یان یێن ڕێزمانی بن، هەروەسا ئاماژەیێ ددەتە گیرەکا ڕێزمانی کو ((ئەرکی ڕێزمانییان هەیە وەک ناساندن و تێپەراندن و کۆ و کات، ....، پۆل نەگۆڕن واتە دەخرێتە سەر وشەی تر پۆلەکەی ناگورن) (دزەیی ٢٠١٤:٥٣) ب ئەڤی ڕەنگی گیرەک وەک زێدەهییەکێ کو ل دەستپێکێ و دویماهیکێ هاتییە زێدەکرن، ل ڤێرێ ب تنێ ئاماژەیێ ددەتە پێشگری و پاشگری وەک دەرکەڤتنا گیرەکی دیاردکەتن بێکو ئاماژەیێ ب ناڤبەندی و ناڤگری بدەتن.

پشکا ئێکێ:

١. چە مکێ گیرەکی (Affix):

گیرەک نە ب تنێ پارچەیێن دەرەکینە یێن کو ل سەر ڕەگان دهێنە زێدەکرن، بەلکو ئەو د پێکهاتە و واتایا دروستکرنا پەیڤاندا ب کویرایی هاتینە جێگیرکرن. ئالۆزیا ڕێزبەندییا گیرەکان ژ کارلێکا ئەوان دگەل بوارێن زمانی یێن جۆراوجۆر وەکو (دەنگسازی، ڕێزمان و واتاسازی) دەردکەڤیت (Muysken,١٩٨٦:٦٣٠-٦٣٨)، گیرەک ڕێکا سەرەکییە بۆ پێکهینانا پەیڤان د زمانیدا کو کاریگەرییێ ل سەر پێکهینانا پەیڤێن نوی دکەن ب ڕێکا زێدەکرنا گیرەکەکێ یان پتر ل سەر ڕەگێ، ئانکو ئەڤ پرۆسێسە پشتبەستنێ ل سەر زێدەکرنا گیرەکەکی یان پتر ل سەر ڕەگێ دکەن بۆ پێکهینانا پەیڤێن نوی (Antrushina et al,٢٠٢١:٧١-٧٨)، هەروەسا (ئیلیان و کیباسوفا) دوپاتدکەن کو گیرەک ئێک ژ زۆرترین ڕێکێن بەرهەمهینانییە بۆ پێکهینانا پەیڤان د زمانێ ئنگلیزیا نویدا کو ب ڕێکا زێدەکرنا گیرەکان بۆ ڕەگ یان قەدی دیاردبیت، بەلێ بۆچوونێن جودا دەربارەی زێدەکرنا گیرەکان ب ڕەگێ پەیڤێڤە هەنە (Ilyina A.N and Kibasova S.G, ٢٠١٢:٢٤-٣٥)، هندەک زمانڤان وەکو (ویلیام لابۆڤ، نعوم جومسکی، مارک ئارنوف، فردیناند دی سوسێر،...) گیرەکی وەکو مۆرفیما بەند دبینن.

(ویلیام لابۆڤ) کو زانایەکێ بەرنیاس یێ زمانڤانییا جڤاکییە، ب ڤەدیتنا ڕۆلێ مۆرفۆلۆجییێ د جۆراوجۆرییا زمانیدا کرییە کو ڤەکۆلینێن ئەوی تیشکێ دئێخنە ل سەر پێکهاتا مۆرفۆلۆجی و چەوانییا پێکهاتنا مۆرفیما بەند، ب تایبەتیژی گیرەکان کو پشکەکا سەرەکینە ژ پێکهینانا پەیڤان و ڤەگۆهاستنا جوداهییێن هویر یێن جڤاکی و سینتاکسی، (لابۆڤ)ی د پەرتووکا خۆدا یا ب

ناڤۆنیشانێ (شێوەیێن زمانڤانییا جڤاکی) یا ل سالا (١٩٧٢) هاتییە بەلاڤکرن، باس ل چەوانییا پشکداریکرنا مۆرفیما بەند د جوداهیێن دیالێکتان و پێشکەڤتنا زمانی ب بورینا دەمی، ل دەڤ (لابوڤ) ی گیرەکێن وەکو (ان)یێن کۆمکرنێ و (ا، وو، ی، د، ت) یێن دەمێ بوری د گرنگن بۆ تێگەهشتنا گۆهورینێن مۆرفۆلۆجی د کۆمەلێن جڤاکی و جڤاکێن جودا(William Labov,١٩٧٢:٤٣-٤٥)، هەروەکو گیرەکا رێزمانی یا کۆمکرنێ دپەیڤا (کوران)دا.

زمانڤان (جون هایمان، ویلیەم کروفت، ئیدوارد سابیر) گیرەکێ وەکو مۆرفیمەکا سەربەخۆ دیاردکەتن. (ئیدوارد سابیر)ی گومان ژ ئەوێ هزرێ کریە ئەوا دبێژیت گیرەک ب شێوەیەکێ بەردەوام مۆرفیمێن بەندن، ناڤبری ئاماژە ب هندەک زمانان دایە کو د شیاندایە ب پشتبەستن ل سەر دەوروبەری گیرەک وەک پەیڤێن سەربەخۆ دیاربن، ئەڤ تێبینیکرنە بوویە، ئەگەر ئەو بۆچوونە دیاربیت یا دبێژیت مۆرفیم ب تمامی نە د بەندن بەلکو جۆرە سەربەخۆییەکا رێزمانی هەیە (Sapir, ١٩٢١: ٣٥).

ل ڤێرێ دیار دبیت کو گیرەک زێدەهییەکە ل سەر پەیڤێ دهێتە زێدەکرن و پتریا ئەڤان گیرەکان وەک کەرەستەیەکێ بەند دهێن و ب تنێ چ واتایا خۆ نینە وەکو (هەل، هکە، ۆک، د، دە،....) وکێم ژ ئەوان وەکو کەرەستەیەکێ سەربەخۆ دەردکەڤن، وەکو (ستان، یار، مەند،..)، ئانکو گیرەک ئەو زێدەهییە یان پێڤەگرێدانە ل سەر رەگان یان بنیات و پەیڤان دهێتە زێدەکرن، ئەڤجا ئەرکەکێ رێزمانی ب خۆڤە بگریت یانژی پەیڤەکا نوی د ناڤ زمانیدا دروست بکەت.

١-١ تایبەتمەندییێن گیرەکێ:

گیرەک خودان چەندین تایبەتمەندییە:

١) گیرەک بچویکترین پشکە د مۆرفۆلۆجییدا کو ڤەکۆلینا شێوەیێ پەیڤان و گۆهورینا ئەوان دکەت، چ ژ لایێ واتاییڤە یان ژ لایێ ئەرکیڤە وەکو گیرەکا (ڤان) د پەیڤا (دارڤان)دا

٢) د شیانێن گیرەکیدا نینە ب تنێ دەرکەڤیت، ژبەرکو بۆ گەهاندنا واتایا ئەوێ پێدڤی ب پەیڤەکێ یان رەگەکێڤە بهێتە زێدەکرن، وەک (هەل) چ واتا نینە، بەلێ دەمێ دگەل پەیڤان دهێت واتایا ئەوێ دیار دبیت، هەروەکو د پەیڤا (هەلدان)دا .

٣) ئەرک و (دەوری گیرەک لەزماندا لە وشە زیاترە و پترە، لەبەرئەوەی لە وشەیەکەوە و چەندین وشەی جوراوجور پێکدەهێنێت) (شوانی ٢٠١٢: ٨٩١) ل ڤێرێ گیرەک ژ پەیڤێ گرنگترە، ژبەرکو پەیڤێن نوی دروستدکەت و شیانێن بەرهەمهینانا پەیڤان هەیە.

٤) گیرەک دبنە بەشەک ژ پێکهاتا پەیڤێ، ئانکو بەشەکێ مۆرفۆلۆجی و فەرهەنگی و ئەرکییە ژ پەیڤێ، واتە ل دەمێ دهێتە زێدەکرن ل سە ر پەیڤێ دبنە بەشەک ژ ئەوێ پەیڤێ، وەک (مەند، ڤان،....) د پەیڤێن (هونەرمەند و هوزانڤان)دا.

٥) هندەک گیرەکان شیانا لڤین وگۆهورینا جهی نین)برزو ٢٠١٧: ٤١٤) ئانکو جهێ ئەوان یێ جێگیرە، هەروەکو (ەڤە) د پەیڤێن (هاتەڤە، کرەڤە)دا.

١-٢ جۆرێن گیرەکێ:

ل دویڤ پرۆسیسێن بنیاتدانانا پەیڤان گیرەک دابەشێ چەند کۆمەلان دبن ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ ل دویڤ جهێ دەرکەڤتنێ و پێڤە نوسیانێ دابەش دبنە:

١-٢-١ پێشگر (prefixes)

ئەڤ جۆرێ گیرەکان ئەوێن ل دەستپێکا پەیڤان

دهێنە زێدەکرن ل سەر (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و کار) کو ب هەمان رێک کاردکەن، د شیاندایە پێشگر بهێتە پێناسەکرن کو جۆرەکێ گیرەکانە ل دەستپێکا پەیڤێ دهێتە زێدەکرن (Jekl, ٢٠١١:٢٠١))، هەروەکو پێشگرێ (نە و نا) کو گیرەکێن نەرێکرنێیە د پەیڤێن (نەخوار، ناهێت)دا.

١-٢-٢ پاشگر (suffixes)

ئەو پارچەنە ئەوێن ل سەر دویماهییا پەیڤێ دهێنە زێدەکرن کو بۆ هەمی مەبەستێن مۆرفۆلۆجیێ دهێنە بکارهینان(Bauer, ١٩٨٨:٩٠) ، ئانکو ئەو گیرەکە ل دویماهییا پەیڤێ یان رەگی دهێت ودبنە ئەگەرێ دروستبونا پەیڤەکا دارشتی ئەڤجا چ پاشگرەکێ رێزمانی بیت کو ئەرکەکێ رێزمانی رابیت وەکوپاشگرێ (ان) د پەیڤا (قوتابییان)دا یان یا دارشتی بیت، هەروەکو پاشگرێ (ڕا) د پەیڤا (ڕاگرت)دا.

١-٢-٣ لاگر (circumfixes)

لاگر ((هەر دەمێ پێشگر بکەڤیتە دەستپێکا پەیڤێ یان مۆرفیمێ و پاشگر بکەڤیتە دویماهیکێ، ل ئەوی دەمی دبێژنە ئەوی پێشگری و پاشگری پێکڤە لاگر، ئانکو گیرەکە ل دەمێ پێشگر و پاشگر پێکڤە د گەل ئێک کەرەستەی بهێن)) (عومەر ٢٠٢٣: ٣٩) ب دەربرینەکا دی لایێن بنیاتی ب گیرەکان دهێتە لکاندن و د شیاندا نینە چ ژ ئەوان گیرەکان ب تنێ بهێت، هەروەکو لاگرێ: (بێ-ی) د پەیڤا (بێحالی) دا.

١-٢-٤ نێڤگر (infixes)

ئەو گیرەکن ئەوێن ل نیڤا پەیڤان دهێنە دانان کو بنیاتێن ژێکڤەکری بەرهەمدهینن، بەلێ ب کارهینانا ئەڤان گیرەکان د ناڤ رەگی دایە، نێڤگر بریتیە ژ مۆرفیمێن بەند یێن د ناڤ رەگی ب خۆدا دهێتە زێدەکرن (Al-Khuli, ٢٠٠٦: ٥٨)، ئانکو د شیاندایە ئەڤێ چەندێ ب مەرجێ نێڤگری بدانین کو دکەڤیتە ناڤەڕاستا پەیڤێ یان مۆرفیمێ و ب ڕۆلێ تێپەڕاندنێ رادبیت (عومەر ٢٠٢٣: ٣٨)، وەکو نێڤگرێ (ا) د پەیڤا (ئاخاڤت)دا.

١-٢-٥ ناڤبەند (Interfixes):

کۆمەکا جیاوازە ژ گیرەکان کو د چەندین زمانێن جێرمانیدا هەنە و کار ل سەر پێکڤەگرێدانا دوو پێکهێنێن پەیڤێن لێکدای دکەت، د زمانێ کوردیدا ناڤبەند (ئەومۆرفیمە یاریدەدەریانە کەمانای خودییان نییە، بەلام لە لێکدانی وشەدا هاریکاری دەکەن و دەکرێ) (مارف١٩٨٧:٤١)، ئانکو ب تنێ واتایا خۆ نینە، بەلکو بۆ لێکدانا پەیڤان و دروستکرنا پەیڤێن نوی دهێتە بکارهینان)، وەکو ناڤبەندێ (ان) د پەیڤا (سەرانسەر)دا .

١-٢-٦ ترانسفیکس (transfix)

ئەڤ جۆرەێ گیرەکی ب بنیاتیڤە ناهێنە گرێدان، ترانفێکس د زمانێ ئنگلیزیدا گیرەکێن دەگمەنن، بەلێ د زمانێن دیدا د بەربەلاڤن، بریتیە ژ مۆرفیمێن بەند یێن د ناڤ رەگی ب خۆدا دهێتە زێدەکرن کو (خولی) دیاردکەت کو د شیاندایە ل جهێ یەکەیەکا دی د ناڤ پەیڤیدا بهێت و ب تنێ د زمانێن سامیدا، ب ئەڤێ رەنگێ دهێتە پێناسەکرن ((گورانکارییەکی ناوەکییە لە پێکهاتەی دەنگی وشەدا روودەدات وشەکە لە تاک دەکرێت بە کۆ رێگەیەکی بەرهەمداری کۆیە لەزمانی عەرەبیدا)) (Al-Khuli, 2006: 58)، ئانکو وەکو (رسم، رسوم) و ئەڤ جۆرێ گیرەکی دزمانێ کوردیدا ناهێتە دیتن.

١-٢-٧ سوپەرفیکسەکان (Superfixes)

ئەو جۆرێ گیرەکیە ئەوێ ل سەر برگەیان د زماناندا دهێنە دانان کو ل سەر شێوەیێ دەنگێ قەلەو یان تونەکا جیاواز ل سەر پەیڤان دهێنە دانان، بۆ نموونە سوپەرفیکس جوداهی د واتایێ د ناڤبەرا پەیڤێن وەکهەڤ د شێوەیدا و هژمارا پیتاندا، بەلێ واتایێ ئەوان دهێنە گۆهورین ژ ئەنجامێ هەبوونا هێزێ ل سەر برگەکێ پتر ژ برگەکا دی د کو ل برگەیا ئێکێ دەنگەک دبیتە دەنگێ قەلەو و د کاراندا برگەیا دوویێ دەنگەک دبیتە دەنگێن قەلەو (Onumajuru, ٢٠١٥: ٢٤) د زمانێ کوردیدا ئەڤ چەندە د گیرەکێن ب هێز گیرەکێن بێ هێز یێن هەین، ئەوژی د پەیڤێن (باشتر) (هێز دکەڤیتە سەر گیرەکێ برگەیا دوویێ)، هەروەکو(نەمام) (هێز ل سەر گیرەکێ برگەیا ئێکێ).

١-٣ پۆلینکرنا ئەرکی بۆ گیرەکان:

ل دویڤ ئەرکێ د شیاندایە گیرەکان دابەشی دوو جۆران بکەین، ئەوژی گیرەکێن دارشتی و گیرەکێن ڕێزمانی.

١-٣-١ گیرەکێن دارشتی:

پرۆسێسەکە بۆ پێکهینانا پەیڤەکێ ب ڕێکا ڕاستڤەکرنا واتایا ئەوێ پەیڤێ ل گەل یان بێ گۆهورینا جۆرێ پەیڤێ دهێتە بکارهینان (Stockwell & Minko-va, ٢٠٠١: ٦٤) د شیانا گیرەکێن دارشتیدا هەیە پۆلا پەیڤێ بگۆهورن یانژی نەگۆهورن (خۆشناو، ٢٠١٦ : ٥٤). ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ:

١-٣-١-١ گیرەکێن دارشتی یێن پۆلا پەیڤێ د گۆهورن:

پۆلا ئاخڤتنێ هاتییە گۆهورین پشتی زێدەکرنا گیرەکا دارشتی، ئەڤجا چ ژ ناڤی بۆ هەڤاڵناڤی یان ژ ناڤی بۆ کاری یان...، د زمانێ کوردیژیدا بۆ هەیە پشتی زێدەکرنا گیرەکا دارشتی پۆلا ئاخڤتنێ دهێتە گۆهورین بۆ پۆلەکا دیتر، بۆ نموونە: (ناڤی) بۆ (هەڤاڵناڤی)، هەروەکی د پەیڤا (زەلام) پشتی گیرەکێ (ینی) ل سەر زێدەکری بوویە (زەلامینی) و دبیتە هەڤاڵناڤ یان ئەگەر (ب) ل سەر ڕەگێ کاری (کوژ) زێدەکەین، دێ بیتە ناڤێ بکەری (بکوژ).

١-٣-١-٢ گیرەکێن دارشتی یێن پۆلا پەیڤێ نەگۆهورن:

گیرەکێن دارشتی پاراستنێ ل سەر جۆرێ پەیڤێ دکەن، بۆ گۆهورینا واتایا پەیڤێ دهێنە بکارهینان، بەلێ جۆرێ پەیڤا ل سەر زێدە دبیت پۆلا ئەوێ ناهێتە گۆهورین، هەروەسا (روبن) ئاماژەیێ ددەتە ئەوێ چەندێ کو بەرهەمێن ڕاستڤەکری ژ لایێ ڕێزمانی بەرهەمدهینن بۆ بنیاتێ سادە و دارشت (Robin,١٩٨٩:٢٤)) هەروەکو د زمانێ کوردیدا پەیڤا (دار) کو پۆلا ئاخڤتنێ یا ناڤییە و پشتی زێدەکرنا گیرەکێ دارشتنێ (ستان) هەرمایە ناڤ، یانژی پەیڤا (خۆش) کو پۆلا ئاخڤتنێ یا هەڤالناڤییە، پشتی زێدەکرنا گیرەکا دارشتنێ (نە) کە دبیتە (نەخۆش)، هەروەکو (هەڤاڵناڤ) مایە.

١-٣-٢ گیرەکێن ڕێزمانی

ئەڤ جۆرێ گیرەکێ ئەرکەکێ ڕێزمانی دبینیت، پەیڤەکا نوی د فەرهەنگێدا زێدە ناکەت، بەلکو ڕۆل و ئەرکەکێ ڕێزمانی وەردگریت، هەروەکو گیرەکا نیاسنێ (ەکە) د پەیڤا (پیاوەکە)دا کو ب ئەرکێ نیاسینا ناڤی ڕادبیت، یان گیرەکێ (ترین) د پەیڤا (خۆشترین)دا ئەرکێ هەڤالناڤی پلەیا بالا دیارکریە.

٤-١ گیرەک ژ لایێ پێکهاتنێڤە:

١-٤-١ گیرەکێن سادە

گیرەکێن سادە ئەو گیرەکن کو ب تنێ ژ ئێک گیرەک یان ئێک پارچە پێکدهێن و د شیاندا نینە زێدەتر بهێتە بچوک کرن، ل سەر پەیڤێ یان ڕەگی یان ل سەر گیرەکا سەربەخۆ دهێتە زێدەکرن (سەبری و مونیب ٢٠١٦: ٧٢) بۆ دروستکرنا پەیڤەکا نوی یان خودان واتایەکا نوی یان ئەرکەکێ ڕێزمانی، ئەڤ جۆرە گیرەکە د زمانێ کوردیدا پێشگر و پاشگرێن سادەنە، وەک گیرەکێن (دا، ڕا، هەل، ڕۆ، وەر، لێ، پێ، ڤە، د ...)، د پەیڤێن (داهێنان، ڕاگرتن، ڕاهاتن، هەلچوون، هەڵمالین، وەرگێران، لێدا، پێکەنیین، ڤەخارن، دخوت ...) ئەڤ جۆرێ گیرەکانژی دبنە دوو جۆر:

١-١-٤-١ گیرەکێن سادە یێن ڕێزمانی:

زێدەکرنا گیرەکەکێ ب تنێ بۆ بنیاتی بێ ئالۆزکرنا بنیاتێ پەیڤێ دهێتە ئەنجامدان، ئەڤ گیرەکە دهێنە زێدەکرن ل سەر پەیڤێ دا ئەرکەکێ ڕێزمانی وەرگریت، ئەڤ گیرەکە ب تنێ ژ ئێک پارچە پێکدهێت. ئەگەر بەشەک ژ ئەڤان گیرەکان هاتە لادان دێ واتایا ئەوێ هێتە تێکدان، وەکو گیرەکا نەرێکرنێ (نە) بۆ دەمێ بوری د پەیڤا (نەهات)دا.

٢-١-٤-١ گیرەکێن سادە یێن دارشتی:

گیرەکێن سادە یێن دارشتی ئەوان گیرەکێن ئێک پارچە ب خۆڤە دگریت ئەوێن دهێنە زێدەکرن ل سەر ڕەگی و پەیڤان و ئەرکێ ئەوان یێ سەرەکی پەیڤێن نوی د ناڤ فەرهەنگا زمانیدا دروستدکەن، ئەڤجا پۆلا پەیڤێ بگۆهورن یان پۆلا پەیڤێ نەگۆهورن، ئانکو زێدەتر ناهێنە بچویکرن بۆ پارچێن بچوکتر و ئەرکێ گۆهۆڕینا پۆلێن پەیڤێ و دروستکرنا پەیڤێن نوی د ناڤ زمانیدا هەیە (عومەر ٢٠٢٣: ٤٥١) وەکو گیرەکا دارشتی (هەڵ) د پەیڤا (هەڵچوو)دا.

٢-٤-١ گیرەکێن نەسادە:

ئەو گیرەکن کو ژ پارچەکێ پتر پێکدهێن و د شیاندایە بهێتە بچویکرن بۆ پارچێن بچویکتر، ئەڤ جۆرێ گیرەکانژی دبنە دوو جۆر:

١-٢-٤-١ گیرەکێن نەسادە یێن ڕێزمانی:

گیرەکێن نەسادە یێن ڕێزمانی ئاماژەیێ ددەنە زێدەکرنا گیرەکێن (پاشگر، پێشگر، ناڤگر، ...) ب پەیڤەکا سەرەکی (بنیاتی) یان ڕەگی، ب مەبەستا ڕاستڤەکرنا واتایا کو دەمێ ئەنجامدانا کاری ئەوێ یان ڕاستڤەکرنا ئەرکێ ئەوێ د ڕستەییدا، گیرەکێن نەسادە د زمانێ کوردیدا ژ ئەنجامێ لێکدانا دوو یان پترژ گیرەکان بیت خۆ بدەنە ئێک و ئێک گیرەکا نەسادە دروستبکەن، وەک گیرەکێن (((ینۆ، ینە) کو د دیالێکتا سەریدا گیرەکێن کۆمکرنێ یێن گازیکرنییە، (ینو)، (ینە) ی نیشانەی بانگهێشتنی کۆی دیالێکتی ژووروو و (ینە) نیشانەی بانگهێشتنی کۆی دیالێکتی خواروون، وا پێ دەچێ کە بناغەی (ین) بێ و نیشانەی (ۆ) و (ە) ی بانگهێشتنی پیوەلکابێ)) (مارف ١٩٧٩: ١٨٦) هەروەکو د پەیڤێن (کوڕینو و کوڕینە)دا.

١-٢-٤-٢ گیرەکێن نەسادە یێن دارشتی :-

ئەو گیرەکن ژ تێکەل بوونا پێشگرێن سادە یێن (پێ، لێ، تێ، ژێ)، دگەل پاشبەندێ (ڕا، دا، وە) دروست دبن (مارف: ١٩٨٧: ٧٦) ئانکو ئەو گیرەکن ئەوێن ژدوو پارچان پێک دهێن، د شیاندایە بهێنە بچویکرن و گیرەکێن سادە ژێ دروست دبن، وەکو گیرەکێ (پێدا) د پەیڤێن (پێدا چوون، پێداهاتن، پێداڕێژتن)دا.

١-٥ گیرەک ژ لایێ واتاییڤە:
گیرەک ژ لایێ واتاییڤە دابەش دبنە سەر چوار جۆران:

١-٥-١ گیرەکێن بێ واتا (واتا بەند):
ئەو گیرەکن کو واتایا ئەوان بەندە، ئانکو ((ئەم جۆرە بەزۆری واتایان دیارنییە، دەبێت بەهۆی وشەکانیانەوە، کە دروستی دەکەن واتایان بدوزینەوە هەرچەندە واتایان دیار نییە، وبە لێکۆڵینەوە روندەبێتەوە زۆربەی گیرەکەکان بێ واتان)) (شوانی ٢٠١٦:٢٢٤) وەک گیرەکێن (ێ، ی، اک، یتی، ایەتی، ە، ...)، ئەڤ جۆرە گیرەکە بۆ هەیە ب چەند رەنگ و شێوەیان دەردکەڤن، گیرەکێن ب شێوەێ پیت دەربکەڤن وەکو (ب، ی ، ێ) د پەیڤێن (بخۆ، جوانی، کورێ، ...) و ئەو گیرەکێن ب شێوەیێ برگە دەردکەڤن، وەک (هەڵ، ڕا، دا، ...)، هەروەکو د پەیڤێن (هەلدان، ڕاگرت، داهێنا، ...)دا.

١-٥-٢ گیرەکێن نیمچە واتادار:
گیرەکێن نیمچە واتادار، ئەو گیرەکن ئەوێن ل سەر ڕەگ یان بنیاتێ پەیڤێ دهێنە زێدەکرن بۆ ڕاستڤەکرنا واتایا ئەوێ یان ئەرکێ ئەوێ یێ ڕێزمانی یان پەیڤەکا نوی دروست دکەن، ئانکو ((ئەو کەرەستانە لەزمانی کوردیدا لەڕووی شێوە، شێوەی وشە هەڵگرتووە و کەرەستەی سەربەخۆن لەڕووی واتاوە بەندن بەو وشەیەی، کە پێوە دەلکێن وشەی دارژاو بۆ واتا مەبەستی جیاجیا پێکدەهێنن)) (هەمان ژێدەر:٣١) هەروەکو (دار، باز، ، زار، ...)، هەروەکو د پەیڤێن (بریندار، فێلباز، گولزار)دا.

١-٥-٣ گیرەکێن واتادار:
گیرەکێن واتادار ((ئەو گیرەکانە بەهۆی واتایان لەناو وشەدا دەردەکەوێت ژمارەیەکی کەمی نەبێت بەهۆی وشەوە واتای مەبەستی دەرکەوت، لەناو وشە دا زۆر بەی گیرەک واتایان ڕوون نییە لەگەڵ ئەوەشدا واتادار و بێ واتای هەن)) (هەمان ژێدەر ٢٢٤)، وەکو گیرەکا (یار) ب واتایا خودان، واتایا هەڤرێ یان خوشتڤێ دهێت.

١-٥-٤ گیرەکێن هەڤبێژ:
ئەو گیرەکن ئەوێن هەڤپشک د هەمان شێوەدا، بەلێ ژ لایێ واتـا یـان ئەرکانڤە د جیـاوازن، د شیاندایە ئەڤ گیرەکە ببنە پێشگر یان پاشگر، پتریا جارانژی وەکهەڤییا ئەوان، ئانکو هەڤبێژیا ئەوان دبیتە ئەگەرێ مژداریێ د شرۆڤەکرنا پەیڤاندا، ئەڤ گیرەکە پتریا جاران شرۆڤەکرنا ئەوان پشت بەستنێ ل سەر بنیاتێ پەیڤێن دەوروبەر دهێتە کرن (plaq, ٢٠٠٣: ٣٢, ٣٥)، وەکو گیرەکێ (ا) د ڕستەێن (کچا من گوت.) و (ژنا گوت) گیرەکا (ا) د ڕستەیا ئێکێدا گیرەکا نفشێ مێ د دۆخێ خستنەسەردا و د ڕستەیا دوییدا گیرەکا کۆمکرنە.

٢. چەمکێ پۆلێن ئاخڤتنێ:
هەر زمانەک ژ زمانێن جیهانێ ب هەزاران پەیڤان ب خۆڤە دگرن و ل دەمێ ژێکجودا کرنا پۆلێن ئەڤان پەیڤان کارەکێ گەلەک ب سناهی نەبوویە و بەردەوام گۆهورین د ئەڤان پۆلاندا هاتیینە کرن وحەتا ئەو پۆلێن ئاخڤتنێ یێن نوکە مە هەین هەمی دروست بووین، ئەڤ هەمی پۆلە کەرەستەکێ سەرەکینە بۆ مۆرفۆلۆجییێ، ئانکو هەر ژ کەڤندا ڤەکۆلین ل سەر پۆلێن ئاخڤتنێ هاتییە کرن و هەولداییە ئەڤ پەیڤە بهێنە دابەشکرن ل سەر پۆلێن ئاخڤتنێ و هەر پۆلەک ژ ئەڤان پەیڤان دەستەک و هژمارەکا پەیڤان ب خۆڤە دگریت و ئەڤ پۆلێن ئاخڤتنێ ژ زمانەکێ

بو زمانەکێ دیتر دجودانە، ل هەر قوتابخانەکا زمانی هژمارەیەکا جیاواز ژ پۆلێن جودا دیارکرینە، بۆ نموونە قوتابخانا ڕوسی یا کلاسیک (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، کار، جهناڤ، ژمارە، پارتیکل، ئامرازێن پەیوەندیی، ئامرازێن سەرسورمان، پێشبەند)، ئانکو ب دیتنا قوتابخانا ڕوسی دەه پۆلێن ئاخڤتنێ هەنە، بەلێ دیتنا قوتابخانا (ئەمریکی وئینگلیزی)، (ناڤ، جهێناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، ئامرازێ پەیوەندی، پێشبەند، ئامرازێ سەسورمان، کار) پۆلێن ئاخڤتنێە (خۆشناو٢٠٠٩:١٠٩) هندەک زمانڤان دکەنە چوار بەش (ناڤ، کار، هەڤالناڤ، ئامرازێن پەیوەندی)، هندەک ب تنێ دکەنە دوو جۆر (کار وناڤ)، عەرەب دکەنە (ناڤ، کار، ئامراز)، زمانڤانێن کورد دکەنە هەشت ژبە کارتێکرنا زمانێ ئینگلیزی ل سەر زمانێ کوردی (عەلی و مونیب ٢٠٢٦: ١٣٠) ئەگەرێ ئەڤێ چەندێژێ دزڤرینە بۆ دوو خالان:

١) ژێکجودابوونا سروشتێ زمانان ژ ڕەخەکیڤە.

٢) ژێککجودابوونا سروشتێ ئاڤان پۆلەیان ژ ڕەخەکێ دیڤە، زێدەباری د ناڤێکچوونا ئەڤان پۆلان ب خۆ (سەلیم ٢٠١٤: ٣)

١-٢ گیرەک و پۆلێن ئاخڤتنێ:

پەیوەندییا د ناڤبەرا گیرەک و پۆلێن ئاخڤتنێدا نە ب تنێ سیستەماتیکە، بەلکو گیرەک هێزەکا پێشبینیکرنێ یا ب هێز دەربارەی پۆلێن ئاخڤتنێ یێن پەیڤێ هەلدگرن، ئانکو دەمێ ئەم گیرەکی دبینین ئەم پێشبینیێ بکەین ب سەر چ پۆلا ئاخڤتنێڤە یە وەکو گیرەکا (ان، ەکە، ...) پۆلا ناڤینە. ئەڤ پەیوەندییە ب تایبەتی د پەیڤێن فرەبڕگەدا دیارە کو تێدا گیرەک بەشدارییەکا گرنگ د پۆلینکرنا پەیڤان د ناڤان، هەڤالناڤان، یان کاراندا دکەن ب شرۆڤەکرنا پەیکەرەکێ مەزن ژ زێدەتری (٧٣،٠٠٠) پەیڤان و گرێدانا ئەوان دگەل (٧٢) پێشگر و (٨٧) پاشگران ئەڤ بەلگە پشتگیرییا ئەڤێ دیتنێ دکەت کو گیرەک نە ب تنێ خەملاندنێن مۆرفۆلۆجیینە، بەلکو نیشاندەرێن ڕێزمانییێن گرنگن ب باوەرپێکرنەکا ئاماری د دیارکرنا ڕەفتارێ ڕێزمانیدا (Earl,١٩٦٦. ٣٨–٣٩).

گیرەک ڕۆلەکێ سەرەکی د فۆرمێ پولێن ڕێزمانییێن پەیڤێدا دگێرن ب گوهۆڕین یان دیارکرنا ئەرکێ پەیڤێن بنەڕەت د ناڤ پێکهاتەیێن زمانیدا. ل گۆڕ پۆلینکرنێن مۆرفۆلۆجی یێن دویماهییێ، گیرەک ب شێوەیەکێ بەرچاڤ د جۆرێن دارشتی و ڕێزمانیدا ل سەر بنەڕەتێ کارتێکرنا ئەوان یا ڕێزمانی بەلاڤدبن. گیرەکێن دارشتنێ ب چالاکی پۆلا ڕێزمانی یا پەیڤێ دگۆهۆڕن وەکو گوهۆڕینا ناڤەکی بۆ هەڤالناڤەکی یان کارەکی بۆ ناڤەکی ئەڤێ چەندێ دروستکرنا زێدەکرنێن پەیڤێن فەرهەنگییێن نوی سانەهیتردکەن (Khaydarova and Dilfuzakhon, ٢٠٢٥, pp. ٣٥٤–٣٥,). ڤەکۆلینا هارابی ل سەر قوتابیێن ئینگلیزی یێن سمستەرێ پینجێ ئاشکەرا دکەت کو گەلەک فێربوون د دیارکرنا دروست یا چەوا گیرە ک پۆلا ڕێزمانییا پەیڤێ دگۆهوڕیت، ب تایبەتی جوداکرن د ناڤبەرا کاران و ناڤان، هەڤالناڤدا . ڤەکۆلین ئەڤان خەلەتییان د سێ جۆرێن سەرەکیدا پۆلین دکەت. زێدەکرنا گیرەکێن نەکونجایی و جێهشتنا گیرەکێن پێدڤی و شێوەیێ خەلەت وەکو سەپاندنا پاشگرێ دارشتی خەلەت، خەلەتییەکا بەربەلاڤ بکارهینان – (ment)یان (tion) ل سەر کاران ب شێوەیەکێ نەدروست (Harahap, ٢٠١٧: ٥١–٥٣)،. هەروەکی گیرەکێ (تر) ل سەر کارەکی یان هەڤالکارەکی بهێتە زێدەکرن.

٢-٢ جۆرێن پۆلێن ئاخڤتنێ:

د ڕێزمانێدا پەیڤ ل سەر جۆرێن جودا ل دویڤ ئەرک و واتا و جهێ ئەوان د ناڤ ڕستەییدا دهێنە دابەشکرن. (فینج) ئاماژەیێ ب پۆلێن ئاخڤتنێ ددەت و دبێژیت پۆلێن پەیڤان دگرنگن بۆ پروسەیا وەرگرتنا زمانی، چونکی هاریکارن ژبۆ دروستکرنا ڕستەیان وب شێوەیەکێ ئابوری وئەڤان پۆلان ب سەر دوو جۆران دابەشدکەن(Finch,g، ٢٠٠٠: ٤٦):

١) پۆلێن فەرهەنگی: ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگرن ئەوێن واتا ژ دەرڤەی دەوروبەرێ تێدا دهێنە بکارهینان، ئەڤەژی دبنە (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکارو کار).

٢) پۆلێن ڕێزمانی: ئەوان پەیڤان ب خۆڤەدگریت یێن واتایا بەشەک بیت ژ چوارچۆڤەیێ ڕێزمانی، ئانکو ڕولێ ڕێزمانی دبینن وەکو ئامرازێن بەستنێ، ئامرازێن پەیوەندی، جهناڤ و کارێن هاریکار.

هەروەسا (فینج) دبێژیت پۆلێن فەرهەنگی ب پۆلێن ڤەکری دهێنە نیاسین و پۆلێن ڕێزمانی ب پۆلێن گرتی یێن ئاخڤتنێ دهێنە نیاسین:

٢-٢-١ پۆلێن ڤەکریێن ئاخڤتنێ:

(فینج) پەیڤێن جۆرێ ڤەکری ب پەیڤێن ناڤەڕۆکی یان پەیڤێن فەرهەنگی د دەتە نیاسین، ئانکو ئەو جۆرێن پەیڤانە کو د شیاندایە زێدەکرن ل سەر بهێتەکرن د شیاندایە پەیڤێن نوی ل سەر ئەڤان پۆلینکرنا یان جۆران بهێنە زێدەکرن ب بورینا دەمی و ل گەل گەشەکرنا زمانی، پەیڤێن د ئەڤێ پۆلینکرنا ڤەکریدا واتایا سەرەکی د ڕستەییدا وەردگرن بۆ ڤەگوهاستنا پێزانینان کو د دینامیکینە و ڕەنگڤەدانا گوهورینا د کەلتور و تەکنۆلۆژیا و جڤاکیدا دکەت، ئانکو پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ ئەوان پۆلان ب خۆڤەدگرن، ئەوێن دشێن ئەندامێن دی ڕۆژانە پەیڤێن نوی کو ژ ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و کاران دهێنە د ناڤ زمانیدا ب ڕێکا دارشتن و لێکدانێ (دزەیی ٢٠١٣: ٩٤) هەروەکو پەیڤێن (گەنجان، باشتر، شەڤێ، هاتبوو).

٢-٢-٢ پۆلێن گرتی یێن ئاخڤتنێ:

پەیڤێن ژ جۆرێ گرتی کو ب ناڤێ پەیڤێن ئەرکی یان وەزیفی یان ڕێزمانی دهێنە هژمارتن، ئانکو ((پۆلە داخراوەکان ژمارەیان دیارکراوە و زیاد ناکرێ پەیرەویێک دروست دەکەن و یەکتر پێناسە دەکەن، بەواتایەکی تر واتای فەرهەنگییان نییە و واتاکەی بەراوردکردن لەگەڵ ئەندامانی تر وەردەگرین)) (دزەیی، ٢٠١٣: ١٠٢) ، ئەڤ مۆرفیمە ئەرکێن ڕێزمانی دگێرن، بەروڤاژی پەیڤێن جۆرێ ڤەکرێ د شیاندا نینە ئەڤ جۆرێ گرتی ب ساناهی بهێنە زێدەکرن یان هندەک پەیڤێن نوی ل سەر بهێنە زێدەکرن (دزەیی ٢٠١٤ : ١٠٥) ،پۆلێن گرتی وەکو (جهناڤ، ئامرازێن پەیوەندی و کارێن هاریکار، نیشانێن سەرسورمان، نیشانێن دەستنیشانکرنێ، ...)، هەروەکو (ئەم، ژ، دڤێت، پەع، ئەڤە).

پشکا دوویێ:

٣. ڕۆلێ گیرەکێن ڕێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا:

هەر ژمارەیەکا گیرەکێن ڕێزمانی سەر ب پۆلەکا ئاخڤتنێڤەیە، هەروەکو ب ئەڤێ شێوەی:

٣-١ گیرەکێن ڕێزمانی د دیارکرنا پۆلا ناڤیدا:

گیرەکێن ڕێزمانی ڕۆلەکێ چالاک د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا دبینیت. د زمانێ کوردیدا هەر پۆلەکا ئاخڤتنێ هندەک گیرەکێن تایبەت ب خۆڤە

دگریت، ل دەمێ هاتنا ئەڤان گیرەکان ئێکسەر دیار بیت کا پەیڤ ب سەر کیژ پۆلا ئاخڤتنێیە ب هاریکارییا ئەوان گیرەکێن تایبەت ب (ناڤی و هەڤالناڤی هەڤالکار وکار) و هەردەم ئەڤ پۆلە د گەشەکرنێ و زێدەکرنێ دانە. ل خوارێ دێ هەول هێتە دان بەحسێ ئەوان گیرەکان بکەین، ئەوێن دگەل پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ یێن ناڤی دهێن:

٣-١-١ گیرەکا نیاسینێ:

نیاسین ب ئەوان ناڤان دهێتە گۆتن کو گوهداری و ئاخڤتنکەری پێزانیین دەربارەی ئەوی ناڤی یان ئەوی تشتی ییێت هەین (خۆشناو ٢٠١٥: ٣٠) زمانێ کوردیدا ب تایبەت د دیالێکتا سەریدا نیاسین ب شێوەیێ گیرەک ناهێتە دیتن، بەلکو ب مۆرفیمەکا سەربەخو دهێت، ئانکو گیرەکا تایبەت ب ناسیارییێڤە نینە (عومەر ٢٠٢٣: ٤٣) بەلێ ل جهێ ئەوێ (ئەو) دهێتە بکارهینان کو دبیتە هەڤالناڤێ نیاسینێ، هەروەکود گرێیا (ئەو گول)دا.

٣-١-٢ گیرەکا نەنیاسینێ:

د زمانێ کوردیدا چەمکێ نەنیاسینێ ب ئاشکەرانەکرنا و نەنیاسینا ناڤەکی د ناڤ پۆلەکێدا یان زاراڤەکە د زمانیدا ئاماژەکرنێ بۆ تشتەکی یان کۆمەکا تشتان ددەت کوشیانا نیاسینێ تێدا نینە (هەمان ژێدەر: ٤٣)، گیرەکا نەنیاسنێ د دیالێکتا سەریدا (ەک)، هەروەکو د پەیڤێن (گولەک، مالەک، دایکەک)دا.

٣-١-٣ گیرەکێن کۆمکرنێ:

ئەڤ جورێ گیرەکی بۆ کۆمکرنا ناڤان دهێتە بکارهینان، ب ئەڤی شێوەی:

٣-١-٣-١ (ان) گیرەکا کۆمکرنییە ((نیشانەی سەرەکیە بۆ کوکردنەوە ناو، لەنێوان هەموو نیشانەکانی تری کۆکردنەوەی بە پلەی یەکەم دێت)) (دزەیی ٢٠١٤: ١٠٦) و د دوخێ تیاندا دەردکەڤیت، هەروەکو د پەیڤێن (شێران، دایکان)دا.

٣-١-٣-٢ (ێن، ێد، ێت) گیرەکێن کۆمکرنێ د دۆخێ خستنەسەر، هەروەکو د پەیڤێن (کورێن، کورێد، کورێت)دا.

٣-١-٣-٣ (ێنو، ینە) گیرەکێن کۆمکرنێ د دۆخێ گازیکرنێ، هەروەکو د پەیڤێن (کورێنو، خوشکینە) دا .

٣-١-٤ گیرەکێن بچویکرنێ:

گیرەکێن بچویکرنێ د زمانێ کوردیدا گەلەکن و دهێنە بکارهێنان بۆ مەرەمێن جودا جودا، وەکو (ێ، ۆ، ۆک، ک، وشک، چە،...) د پەیڤێن (نازێ، ئازۆ، هنارۆک، زەلاموشک، دەریاچە)دا.

٣-١-٥ گیرەکا تاکییێ:

د زمانێ کوردیدا گیرەکێن تایبەت ب تاکییێڤە نینن کو ب تنێ هەلگرێ واتایا تاکییێ بدەت، بەلکو دگەل گیرەکا نەناسیارییێ (ەک) دهێت و تاکییێژێ دگەهینت (احمد، عبدالله ٢٠١٦: ٣٩٩) ئانکو ئێک گیرەک رۆلێ تاکییێ و نەناسیاریێ د ئێک دەمدا وەردگریت، هەروەکو د پەیڤێن (پێنوسەک، پەرۆکەک، نوژدارەک)دا.

٣-١-٦ گیرەکێن نفشی:

مەبەست ژ گیرەکێن نفشی (ئەو ناوانەن کەلە بنجینەدا نێر و مێ تێدا ئاشکەرا یە و هیچ تەم و مژییەک لە دەستنیشانکردنیان نییە) (رەشید، ٢٠٠١: ٥)، ئانکومەبەست ژ نفشی نفشێ سروشتی نینە، بەلکو نفشێ رێزمانییە، ئەو نفشێ د زمانیدا ب هاریکارییا هندەک گیرەکان دهێنە جێبەجێکرن

(محەمەد، ٢٠٠٠: ٧)، ئەڤ گیرەکە د چەند دۆخێن جودادا دەردکەڤن وەکو:

٣-١-٦-١ گیرەکێن نفشی د دۆخێ خستنەسەردا:

– (ێ) بۆ نفشێ نێر دهێت، هەروەکو د پەیڤێن (بابێ، هەڤالێ، برایێ، ...)دا.

– (ا) بۆ نفشێ مێ دهێت، هەروەکو د پەیڤێن (دایکا، ژنا، خوشکا، ...)دا

٣-١-٦-٢ گیرەکێن نفشی د دۆخێ تیاندا:

– (ێ) بۆ نفشێ مێ، هەروەکو د پەیڤێن (نەسرینێ، جوانێ، شرینێ، ...)دا

– (ی) بۆ نفشێ نێر دهێن، هەروەکو د پەیڤێن (ئازادی، نوژداری، هەڤالی، ...)دا

٣-١-٦-٣ گیرەک نفشی د دۆخێ گازیکرنێدا:

– (ێ) بۆ گازیکرنا نفشێ مێ دهێت، هەروەکو د پەیڤێن (ژنێ، مەتێ، خالەتێ، ...)دا

– (ۆ) بۆ گازیکرنێ نفشێ نێر دهێت، هەروەکو د پەیڤێن (مامۆ، خالۆ، کاکۆ، ...) دا

٣-١-٧ گیرەکێن وەکیەکییێ (جەختکرنێ):

ئەڤ گیرەکە د زمانێ کوردیدا دگەل ناڤێ دهێتە بکارهینان مەبەست ژ گیرەکا وەکیەکییێ ((مۆرفیمەکا رێزمانییە ب تنێ نەشێت چ واتایان ببەخشیت، بەلێ دەمێ ل گەل پشکەکا ئاخڤتنێ دەردکەڤیت، واتایەکا رێزمانی ددەتە ئەوێ پشکێ و فۆرمەکێ نوی ژێ ددەتێ (ئەمین ٢٠١٦: ٦٣)، د دیالێکتا سەریدا گیرەکا وەکیەکیێ (ژی) یە کو دکەڤیتە دویماهیا ناڤێ، هەروەکو د پەیڤێن (ئـازادژی، شرینژی، هەڤالژی، ...)دا.

بەلێ د دەڤۆکا ئاکرێدا گیرەکا (یش) یان (ش) دهێتە بکارهینان ((ئامرازەکێ زۆر چالاکە، دەتوانێ بە زۆربەی کەرەستەی زمان بلکێ و بۆ تەئکید کردنی مەبەستی ڕوودانی فرمانەکانیان)) (محەمەد، ٢٠١٤: ٢١)، هەروەکو د پەیڤێن (نەوزادیش، دایکیش، مامۆستاش، قوتابیش...)دا.

٣-٢ گیرەک د دیارکرنا پۆلا هەڤالناڤیدا:

ئەوگیرەکن ل سەر هەڤالناڤان دهێنە زێدەرکرن و ئەرکەکێ رێزمانی ب هەڤالناڤی د دەنە بەخشین هەروەکو ب ئەڤی شێوەیی ل خوارێ:

٣-٢-١ گیرەکا پلەیا بەراورد:

ئەڤ گیرەکە (چەواییا تشتەکی بەراورد دکەتن دگەل تشتەکێ دیتر و بۆ دارشتنا ئەڤی جۆری ئەم گیرەکا (تر) گیرەکا پلەیا بەراورد هندەکجاران ب پلەیا هەڤبەری دهێتە نیاسین ئەوژی دەمێ دوو کەس یان دوو تشت د ڕستەییدا هەڤبەری ئێک دبن و ئێک ژ ئەوان، پلەیا ب بلندتر بدەست خۆڤە بهینیت دچیتە سەر هەڤالناڤی و ئەڤی چەمکی دگەهینیت (ئیبو، ٢٠٠٨: ٩٨)، هەروەکو د پەیڤێن (خوشتر و باشتر، گەشتر، ...)دا و ئامرازێ (ژ) دچیتە د ناڤبەرا هەردوو تشتان یان کەساندا هەر دەمێ د ڕستەییدا هات، وەکو (ئازاد ژ نەوزادی جوانترە).

ئەڤی گیرەکی بۆ هەیە ناڤیژی وەربگریت، بەلێ ل ئەوی دەمی دێ پۆلا ئەوێ هێتە گۆهورین بۆ پۆلا هەڤالناڤی، ئانکو ناڤ پشتی وەرگرتنا گیرەکا پلەیا بەراوردی (تر) دێ سەرەدەریا هەڤالناڤی ل گەل هێتە کرن، هەروەکو د پەیڤێن (کوردتر، مالتر، ...)دا.

٣-٢-٢ گیرەکێن پلەیا باڵا:

پلەیا باڵا ل ئەوی دەمی دهێتە بکارهینان، دەمێ کەسەک یان تشتەک ل گەل چەند کەسان یان تشتان بهێتە بەراوردکرن (عومەر ٢٠٢٣: ٤٤) نیشانا سەرەکی یا ئەڤێ پلەیێ (ترین)ە، هەروەکو د پەیڤێن (جوانترین، زیرەکترین، باشترین، ...)دا.

دشیاندایە پۆلا ئاخڤتنێ یا ناڤیژی ئەڤێ گیرەكی وەربگریت، بەلێ ل ئەوی دەمی دێ پۆلا ئەوێ هێتە گۆهورین بۆ پۆلا هەڤالناڤی، ئانكو پشتی وەرگرتنا گیرەكا پلەیا بـەراورد (تـرین)، دێ سـەرەدەریا هەڤالناڤی ل گەل هێتە كرن، هەروەكو د پەیڤێن (كوردترین، مالترین، ...)دا.

٣-٣ گیرەک د دیارکرنا پۆلا هەڤالكاریدا:

گیرەكێن ڕێزمانی یێن هەڤالكاری، پۆلا ڤەكری یا ئاخڤتنێ یا هەڤالكاری ب چ ڕەنگان د شیاندا نینە گیرەكێن ڕێزمانی وەربگریت.

٤-٣ گیرەک د دیارکرنا پۆلا كاریدا:

١-٤-٣ گیرەكێن ڕێزمانییێن دەمێ كاری:

هەر كارەكێ هەبیت د ناڤخۆیا خۆدا هەلگرێ دەمەكێ دیاركریە، مەرەم ژ دەمی ل ڤێرێ دەمێ فیزیكی نینە، بەلكو (دەمێ ڕێزمانییە یان ئەو دەمێ د ڕێزمانیدا دهێنە ئاماژە پێدان یان ئەو دەمێ كار تێدا هاتییە ئەنجامدان) (عەبوزەید ٢٠١٢: ١٤٤) گیرەكێن ڕێزمانی یێن دەمی ئەڤان دەمان ب خۆ ڤەدگرن:

١-١-٤-٣ گیرەكێن دەمێ بوری:

گیرەكێن دەمـێ بـوری، ماوەیێ دروستێ ڕویدانا كاری د دەمێ بوریدا د دەنە دیاركرن كو ئەسپێكت گرنگییێ ددەتێ ئەوژی (دەستپێكرن و دویماهیك هاتن، تەمامبوون و نەتەمامبوون، بەردەوامییا بویەرەكا كاری نیشانددەت) (عەلی و مونیب ٢٠١٦: ٣٣٤)

دەمێ بوری چەند ڕێژە ئەسپێكتان ب خۆ ڤە دگریت و هەر ئەو ڕێژە و ئەسپێكتەژی گیرەكەكا تایبەت ب ئەڤێ دەمیڤە ب خوڤەدگریت، هەروەكو ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ:

١-١-١-٤-٣ گیرەكا ڕێژەیا ڕاگەهـاندن ئەڤان ئەسپێكتان ب خۆڤە دگریت

١) گیرەكا بوریێ ڕاگەهاندن نێزیک (سادە): ئەڤ گیرەكە یاتایبەت ب دەمـێ بوریێ نێزیكڤە و ب شێوەیێ ( )، ئانكو (چنە) دەردكەڤیت، هەروەكو د كارێن خوار، چوو)دا.

٢) گیرەكا بوریێ ڕاگەهاندن بـەردەوام: گیرەكا بەردەوامیێ د دیالێكتا سەریدا (د) وەكو پێشگر دەردكەڤیت و دكەڤیتە دەستپێكا كاری، هەروەكو د كارێن (دگوت، دفری، ...)دا.

٣) گیرەكا بوریێ ڕاگەهاندن دوور: گیرەكا بوریێ دوور د ئاخڤتنا خەلكێ دهۆكێدا (بوو)یە دكەڤیتە دویماهیكا كـاری، هـەروەكو د كارێن (كەفتبوو، چووبوو، ...)دا.

٤) گیرەكا بوریێ ڕاگەهاندن تەمام: گیرەكا بوریێ بەردەوامیێ د ئاخڤتنا خەلكێ دهۆكێدا دكەڤیتە دۆیماهیكا كاری وەک پاشكر هەروەكو د كارێن (گەهشتیە، خواندیە، ...)دا.

٢-١-١-٤-٣ گیرەكێن ڕێژەیا مەرجی:

گیرەكا مەرجی د ئاخڤتنا خەلكێ دهۆكێدا د چەند ئەسپێكتا ب خوڤە دگریت:

١) گیرەكا مەرجی بوریێ نێزیک: ئەڤ ڕێژەییا مەرجییێ بوری ب هاریكارییا گیرەكا (با) وەكو پاشگر دەردكەڤیت هەروەكو د كاریێ (چووبا)دا.

٢) گیرەكا مەرجییێ بوریێ دوور: ئەڤ گیرەكە ب شێوەیێ (بووبا) وەكو پاشگر دەردكەڤیت، هەروەكو د كاری (چووبووبا)دا.

٣) گیرەكا مەرجی د بوریێ تەمامدا: ئەڤ گیرەكەژی ب شێوەیێ (ب)دەردكـەڤـیت، هـەروەكو دكـاریێ (چووبیت)دا.

٣-٤-١-٢ گیرەکا دەمێ نهۆ: ئەڤ گیرەکە ب تنێ د ڕێژەیا ڕاگەهاندنێدا ب ئەسپێکتێن دەردکەڤن هەروەکو ب ئەڤێ شێوەیێ:

٣-٤-١-٢-١ گیرەکا دەمێ نهۆ یێ ڕاگەهاندن نێزیک: ئەڤ گیرەکە وەکو پێشگر دەردکەڤیت و دکەڤیتە دەستپێکا بنیاتیێ کارێ کو نیشانا ئەوێ (د) ە، هەروەکود کارێ ش (دچم)دا.

٣-٤-١-٢-٢ گیرەکا دەمێ نهویێ بەردەوام: ئەڤە ژێ گیرەکا نفشی (ا، ێ، ێن) دکەڤیتە بەرێ گیرەکا دەمێ نهو، هەروەکو د رستەیا (ئەوێ دچیت.)دا.

٣-٤-١-٢-٣ گیرەکا دەمێ ڕاگەهاندنێ تەمام : ئەڤەژێ ب تنێ دگەل کارێ بێ هێز دهێت ب نیشانەیا ()، هەروەکو (هە یە)دا.

٣-٤-١-٣ گیرەکێن دەمێ دهێت: دەمێ دهێت چەند ڕێژە و ئەسپێکتن جودادا دەردکەڤن ب ئەڤێ شێوەیێ:

٣-٤-١-٣-١ گیرەکا دەمێ دهێتێ ڕاگەهاندنێ: ب تنێ بۆ نێزیک دەردکەڤیت کو ب گیرەکا (دێ) وەکو پێشگر دکەڤیتە دەستپێکا بنیاتێ کارێ، هەروەکو د کارێ (دێ چم)دا.

٣-٤-١-٣-٢ گیرەکا دەمێ دهێتێ مەرجی: ب تنێ بۆ نێزیک دەردکەڤیت. ئەو ژێ گیرەکا (ب) وەکو پێشگر دهێت، هەروەکو د کارێ (بچیت)دا.

٣-٤-١-٣-٣ گیرەکا دەمێ دهێتێ فەرمان: ئەوژێ ب تنێ نێزیک دهێت و وەکو پاشگر دەردکەڤیت و دکەڤیتە دەستپێکا بنیاتێ ئەوژێ گیرەکا (ب)، هەروەکو د کارێن (بگرە و بگرن)دا.

٣-٤-٢ گیرەکێن نەرێکرنێ:

گیرەکێن ب ئەرکێ نەرێکرنێ ڕادبن گەلەکن، ئەوژێ ل دویڤ دەم و ڕێژە ئەسپێکتان ب شێوەیێن جودا جودا دەردکەڤن، هەروەکو ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ:

٣-٤-٢-١ (نە) ئەڤ گیرەکە ل گەل دەمێ بورێ دهێت ب هەمێ ئەسپێکتێن خۆڤە، هەروەکو د کارێن (نەهێلا، نەدهێلا، نەهێلابوو)دا.

(نە) ئەڤ گیرەکە ل گەل کارێ فەرمانژێ دهێت و یاتایبەتە ب ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێ، هەروەکو د کارێن (نە کوژە، نەکوژن)دا.

٣-٤-٢-٢ (نا) ئەڤ گیرەکە تایبەتە ب دەمێ نهۆ و دهێت ل جهێ گیرەکا دەمێ نهۆ (د) و نەبوریێ دهێت (دێ) دگریت، هەروەکو د کارێن (نابێژم، ناخۆم)دا .

٣-٤-٢-٣ (ن) ل گەل هندەک کارێن دەمێ نەبورێ نهۆ ل شوینا گیرەکا (نا) دهێت، ئانکو (نا) دبیتە (ن) د کارێن (زان، کار)دا (شێرزاد، مونیب ٢٠١٦: ١٠٩)
٣-٤-٢-٤ (نی) ئەڤ گیرەکە ل گەل کارێ بێ هێز دەمێ نهۆیێ ڕاگەهاندنیێ تەمامدا گیرەکا (نی) پەیدادبیت (هەمان ژێدەر ١٠٤) هەروەکو دکارێ (نینە)دا.
٣-٤-٢-٥ (مە) ئەڤ گیرەکە د گەل کارێ فەرمانێ دهێتە بکارهینان وەکو پێشگر بۆ نەرێکرنێ بکاردهێت، هەروەکو د کارێن (سەرمەکەڤە، دامەهێلە، ...)دا.

٣-٤-٣ گیرەکێن تێپەراندنێ:

مەرەم ژ تێپەراندنێ گوهورینا جۆرێ کارییە ژ لایێ هێزێڤە (عومەر ٢٠٢٣: ٤٧) هەروەکو ب ئەڤێ

شێوەی:

– (اند) (ئەڤ گیرەکە بۆ تێپەراندنێ دهێتە بکارهینان، ئەگەر کار دەمێ بوری بیت، هەروەکو (نڤاند، لڤاند، ...).

– (ین) گیرەکا تێپەراندنییە، ئەگەر کار نەبوری بیت دهێت هەروەکو (دێ نڤینم. دێ خشینم.).

٣-٤-٤ گیرەکێن دووبارەکرنێ:

(ەڤـە) گیرەکەکا تایبەتە ب کاریڤە، ئـەوژی ژبۆ دووبارەکرنا کاری دهێتە بکارهینان، هەروەکو د کارێن (کێلاڤە، کریڤە، ...)دا.

٣-٤-٥ گیرەکێن رێککەفتنێ:

گیرەکێن رێککەفتنێ د ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێدا چەند کۆمەل یێن هەین، هەروەکو ب ئەڤێ رەنگێ خوارێ:

٣-٤-٥-١ کۆمەلا ئێکێ: ئەڤ کۆمەلا گیرەکان ل گەل کارێ بوریێ تێنەپەر بۆ بکەرێ و تێپەر بۆ بەرکارێ دهێت، هەروەکو (م، ی، ، ین، ن، ن) هەروەکو د رستەیێن (ئـەز چووم، شوفێرێ ئەز گەهاندم)دا.

٣-٤-٥-٢ کۆمەلا دوویێ: ئەڤ کۆمەلە گیرەکان ل گەل دەمێ بوریێ تێپەر نەبورێ، چ کارێ تێپەر بیت یان تێنەپەر بیتن وەکو (م، ی، یت/ ت)، (ین، ن، ن)، هەروەکو (دێ خۆم، دێ خۆی، دێ خویت).

٣-٤-٥-٣ کۆمەلا سێیێ: ئەڤ کۆمەلە گیرەکان ل گەل کارێ فەرمان دهێت دەردکەڤیت. ئەوژی بۆ کەسێ دوویێ تاک و کۆم (ە،ن)، هەروەکو د کارێن (بکرە، بکرن)دا.

پشتی گیرەکێن رێزمانی یێن پۆلا ڤەکریا ئاخڤتنێ هاتیینە دیـارکـرن، د شیاندایە ئـەوان گیرەکان ل دویـڤ جهێن ئـەوان بۆ سـەر پۆلێن رێزمانی یێن ڤەکری (نـاڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و کار) ی، نیشاندانا رێژەی بۆ گیرەکێن رێزمانی، رێژەیا بکارهینانا گیرەکێن رێزمانی و خشتەکێ گشتی بۆ دیارکرنا رێژەیا گیرەکێن رێزمانی د پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنیدا د خشتەیێن ١ تا ٤ ل دویف ئێک دا دیاربکەین:

پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ	گیرەکێن رێزمانی	هژمار	ر ێژ ە یا سەدی
ناڤ	گیرەک نەنیاسینێ	١	١،٨
	گیرەکا نیاسینێ	٠	٠،٠
	گیرەکا کۆمکرنێ	٤	٧،١
	گیرەکا تاکییێ	١	١،٨
	گیرەکا بچووککرنێ	٦	١٠،٧
	گیرەکا نفشی	٦	١٠،٧
	گیرەکا وەکیەکییێ	١	١،٨
کار	گیرەکا دەمێ بوری	٧	١٢،٥
	گیرەکا دەمێ نهۆ	٣	٥،٤
	گیرەکێن دەمێ دهێیت	٣	٥،٤
	گیرەکا نەرێکرنێ	٥	٨،٩
	گیرەکا تێپەراندنێ	٢	٣،٦
	گیر ە کا دووبارەکرنێ	١	١،٨
	گیرەکا رێککەفتنێ	١٤	٢٥،٠
هەڤالناڤ	گیرەکا پلەیا بەراورد	١	١،٨
	گیرەکا پلەیا بالا	١	١،٨
هەڤالکار	سفرە	٠	٠،٠

خشتەیێ ١: کۆمەلە گیرەکێن رێزمانی

خشتەیێ ٢: نیشاندانا ڕێژەی بۆ گێرەکێن ڕێزمانی

خشتەیێ ٣: ڕێژەیا بکارهینانا گێرەکێن ڕێزمانی

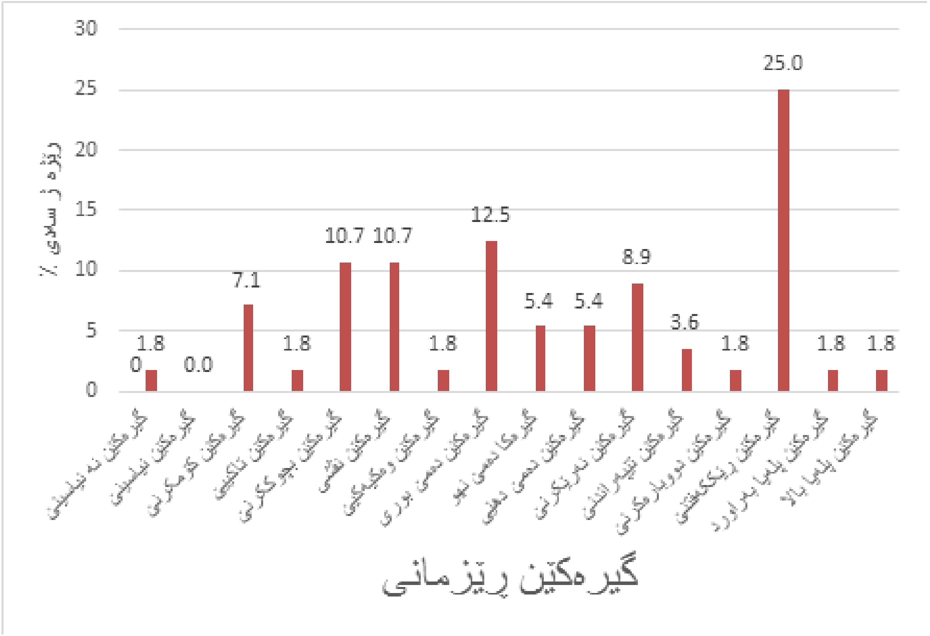

خشتەیێ ٤: ڕێژەیا گیرەکێن ڕێزمانی د پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا

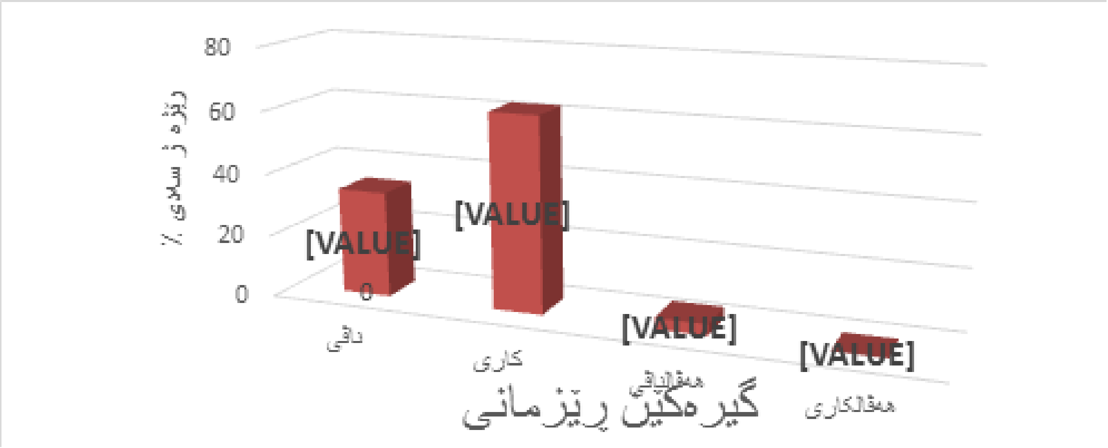

ئەنجام:

پشتی ئـەڤ ڤەکۆلینە ب دویماهیک هـاتی، ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامان: گیرەکێن ڕێزمانی ڕۆلەکێ گرنگ د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا دگێڕن و بۆ هەیە هەر ڕێژەیەکا گیرەکێن ڕێزمانی پۆلەکا ڤەکری یا ئاخڤتنێ ب دەتە دیارکرن و هەر پۆلەکا ڤەکری گیرەکێن تایبەت یێن ڕێزمانی ب خۆڤە هەنە. پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ یێن (ناڤ، هەڤالناڤ، کار) دشێن گیرەکێن ڕێزمانی وەربگرن. ئەو گیرەکێن ل گـەل پـۆلا ڤـەکری یـا ئاخڤتنێ یـا ناڤی دهێن ئەڤەنە (کۆمکرنێ، نەنیاسین، بچویکرن، وەکیەکێ، نفشی، تاکێ) و یێن ل گەل هەڤالناڤی دهێن (پلەیا بەراوردی و پلەیا باڵا) و یێن ل گەل پۆلا کاری دهێن (گیرەکێن دەمێ بوری، دەمێ نهۆ، دهێت و فەرمان، نەرێکرنێ، تێپەراندنێ، دوبارەکرنێ و ڕێککەفتنێ). ڕێژەیا گیرەکێن ڕێزمانی د پۆلا ڤەکری یا ئاخڤتنێ یا (کاری) ژ هەمییان پترە و گیرەکێن ڕێزمانی پۆلا ڤەکری یا ئاخڤتنێ (هەڤالکاری) ژ هەمییان کێمترە، ئانکو هەر نینە. ڕێژەیا سەدی یا هەر پۆلەکا ڤەکری یا ئاخڤتنێ ل دویڤ وەرگرتنا گیرەکا ڕێزمانی ب ئەڤی شێوەیە:

- ڕێژەیا گیرەکێن ڕێزمانی یێن ناڤی (٣٣,٩٪)
- ڕێژەیا گیرەکێن ڕێزمانی یێن کاری (٦٢,٥٪)
- ڕێژەیا گیرەکێن ڕێزمانی یێن هەڤالناڤی (٣,٦٪)
- ڕێژەیا گیرەکێن ڕێزمانی یێن هەڤالکاری (٠٪)

پۆلا ڤەکری یا ئاخڤتنێ یا هەڤالکاری ب چ ڕەنگان دشیاندا نینە گیرەکێن ڕێزمانی وەربگریت.

لیستەیا ژێدەران:

ب کوردی:

– بـرزو، ئومێد بـەرزان، محمد، شـادان حمە ئەمین (٢٠١٧) مۆرفیمە هاوبێژو فرەواتاکان لەزمانی کوردیدا (شێوازی ئاخاوتنی گەرمیان وەک نموونە). گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، لاپەڕی کونفرانسی ، ژمارە (٤٥) ، (٤٠٩-٤٣٧) سلێمانی .

– حمد ،سـوران عبـدالرحمان، عبدلله، خـالد علی (٢٠١٦) لێکولینەوەیەکی بەراوردکاری مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکانی زمانی کـوردی و ئینگلیزی، گۆڤاری زانکۆیی ڕاپەڕین ژمارە (٧) پەربەندا (٣) ل (٣٩٣-٤٢٠)، سلێمانی.

- خۆشناو، شیروان حوسێن (٢٠١٦) توانای مۆرفیمی بەند لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ و ڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسی، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، هەولێر.
- خۆشناو، نەریمان عەبدوڵلا (٢٠٠٩) ڕێزمانی کوردی (بەشەکانی ئاخاوتن)، چاپی حەوتەم، چاپخانەی ڕوژهەلات هەولێر.
- دزەیی، عەبدولواحد موشیر (٢٠١٣) وشە سازی زمانی کوردی، چاپی دووەم، بەرێوەربەراتی گشتی کتێبخانەی گشتیەکان، هەولێر.
- دزەیی، عەبدولواحد موشیر ٢٠١٤)) ڕێزمانی کوردی، بەرێوەربەراتی گشتی کتێبخانەی گشتیەکان، هەولێر
- رشید، قادر ، صباح (٢٠٠٠) هاوبێژی و فرەواتایی لە(گیرەک) دا، نامەی ماستەر کۆلیژی زمان زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
- ڕەسول، عەبدوڵلا حوسێن (٢٠١٤) مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار، نامەی دکتۆرا، کۆلیژی پەروەردە (ئیبن روشد) زانکۆ بەغداد.
- سالح، ڕێباز مەحمود حەمە، ڕەسول، عەبولڵا حوسێن (٢٠٢٣) بەراوردکردنی نیشانەی ڕێزمانی و ئامراز لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری ئەکادیمی کوردی ژمارە (٥٣)، هەولێر.
- سەلیم، زێرین خۆرشید (٢٠١٤) پۆلگوهورینا فۆرمێ پەیڤێ دپۆلە فۆرمێن ڤەکریدا (گۆڤەرا بەهدینی)، گۆڤارا زانکۆیا دهۆک ژمارا (١) پەربەندا(١٧) نیسانێ، ژمارا (پاشکۆ) (زانستێن مرۆڤایەتی و کۆمەلناسی) دهۆک .
- عومەر، فازل (٢٠١٦) گیرەکێن زمانێ کوردی ،بەلاڤوکێن کۆرێ زانیاری کوردستان، هەولێر.
- عومەر، دیمەن عەبدوڵلا ((٢٠٢٣ مۆرفا سفر و دیاردەیا کەرەستەیێ بۆش د زمانێ کوردیدا، چاپخانا گازی، دهۆک.
- عەبوزێد، سانیا جەبار (٢٠١٢) ئەسپێکتێن کاری دکوردیا سەریدا، چاپخانا خانی، دهۆک.
- عەلی، شێرزاد سەبری، مونیب، ئاراز (٢٠١٦) وشەسازی دەزگەهێ نالبەند، دهۆک.
- قادر،عادل رەشید (٢٠٠١) تۆخم لەزمانی کوردیدا، ناما ماستەر، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی .
- قادر، ئەبوبەکر عومەر(٢٠٠٣)، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لەزمانی کوردی وفارسی، نامەیا دکتورایێ، کولیژا زمان زانکۆیا سلێمانی، سلێمانی.
- مارف، ئەورەحمان حاجی (٢٠٠٠) ڕێزمانی کوردی (وشە سازی) بەشی پێنجەم (کردار)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم سلێمانی.
- مارف، ئەورەحمان حاجی (١٩٨٧) وشە رۆنان لەزمانی کوردیدا، بەرگی دووەم، چاپکراوەی کۆری زانیاری کوردی، بەغدا. بەرگێ ئێکێ، چاپی دووەم، هەولێر.
- محەمەد، حاتەم ولیا (٢٠٠٠) فرێزی ناوی و فرێزی کاری لە کرمانجی ژووروودا، نامەی ماستەر، کولیژی زمان، زانکۆیی سلێمانی.
- مستەفا، مستەفارەزا (٢٠١٩)، پۆلینکرنا مۆرفیمە بەندەکان لسەر بنەمای چالاکیی و سستیی ئەمرۆیان لەزمانی کوردییدا، نامەی دکتورا کۆلیژا زمان زانکۆیی سلێمانی، سلێمانی.
- ئیبو ,ڤیان ئیبراهیم عەلی)٢٠٠٨(تایبەتمەندیێن هەڤالناڤی دزمانێ کوردیدا، نامەیا ماستەرێ کولیژا ئادابێ، زانکۆیا دهوک.
- ئەحمەد،پائیز عومەر (٢٠٢٠) ڕێزمانا بەهدینی (لێکولینێن ئەکادیمی دەربارەی مورفوسینتاکسا بەهدینی)، دهۆک .
- ئەمین، وریا عومەر (٢٠١٤) مۆرفۆسینتاکس وەک سەرچاوەیەک بۆ دارشتنی وشە لەزمانی کوردیدا، گۆڤاری ئەکادیمی کوردی ژمارە (٢٩)، هولێر.

ب ئینگلیزی:

– Al-Khuli, M. 2006. An Introduction to Linguistics. Jordon: Dar AL- Falah.

– Bauer, L. 2020. Introducing morphology (3rd ed.). Edinburgh University Press.

– Earl, Lois L. “Part-of-Speech Implications of Affixes.” Mechanical Translation and Computational Linguistics, vol. 9, no. 2, 1966, pp. 38–43.

– Haspelmath, M. 2020. Understanding Morphology. Great Britain: Arnold.

– Haspelmath, Martin 1994. “The Growth of Affixes in Morphological Reanalysis.” Yearbook of Morphology 1994. Edited by Geert Booij and Jaap van Marle, Springer Netherlands.

– Muysken, Pieter. "Approaches to Affix Order." Linguistics: An International Review, vol. 24, no. 3, 1986, pp. 629–644.

– Onumajuru, V. C. 2015. Affixation and Auxiliaries in Igbo. Nigeria: M and J Grand Orbit.

– Plag 2003. in "Word-Formation in English" (pp. 58-60) discusses affixes that exhibit semi-independence in modern English.

– Plag, I. 2003. Word-Formation in English. Cambridge University Press.

– Robins, R. H. 2014. General linguistics: An introductory survey. 4th edn. (Longman Linguistics Library). London: Routledge.

– Stockwell, R., & Minkova, D2020. English Words: History and Structure. Cambridge: Cambridge University ells.ccsenet.org English Language and Literature Studies Vol. 8, No. 1; 2018 102/ Press.

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى تحليل دور اللواحق النحوية في تحديد الفئات المفتوحة في الكلام، بالاستناد إلى دراسة أجراها فـنش. تبحث الدراسة في العلاقة بين اللواحق النحوية وتحديد الفئات في اللغة المنطوقة. تتبنى الدراسة منهجا وصفيا تحليليا وتسلط الضوء على أهمية هذه الخصائص في تعزيز تأثير مجالات اللواحق النحوية على الجذر والأصل والأساس للكلمات ضمن هذه المجالات، وكذلك دورها في تحديد الفئات المفتوحة. كما تفحص الدراسة ما إذا كانت بعض الخصائص النحوية المحددة تؤثر على الفئات المفتوحة مقارنة بالفئات الأخـرى. تكشف النتائج أن اللواحق النحوية تؤدي دورا أساسيا في تعريف الفئات المفتوحة؛ إذ يرتبط كل نوع من أنواع الكلام بلواحق محددة، وعند تحديد هذه اللواحق يمكن التعرف على الفئة المقابلة. تنقسم الدراسة إلى جزأين: يركز الجزء الأول على الخصائص النحوية (بما في ذلك مفهوم اللواحق، الخصائص النحوية، أنـواع اللواحق، علاقتها بالفئات المفتوحة، والخصائص البنيوية والدلالية والصرفية)، بينما يتناول الجزء الثاني التطبيق العملي لهذه الخصائص في تحديد الفئات المفتوحة، وخاصة الأسماء والصفات والظروف.

الكلمات المفتاحية : اللواحق النحوية، الفئات المفتوحة في الكلام، الفئات المغلقة في الكلام، اللواحق الدلالية، اللواحق شبه الدلالية.

Abstract

This study aims to analyze the role of grammatical affixes in identifying open classes in speech, based on a study conducted by Finch. It investigates the relationship between grammatical affixes and class identification in spoken language. The study adopts a descriptive-analytical approach and highlights the importance of these features in enhancing the influence of grammatical affix fields on the stem, root, and base of words within these fields, as well as their role in determining open classes. The study also examines whether specific grammatical features affect open classes compared to other classes. The findings reveal that grammatical affixes play a crucial role in defining open classes: each class of speech is associated with specific affixes, and when such affixes are identified, the corresponding class can be determined. The study is divided into two parts: the first part focuses on grammatical features (including the concept of affixes, grammatical properties, types of affixes, their relationship with open classes, structural and semantic characteristics, and morphological aspects), while the second part addresses the practical application of these features in identifying open classes (including nouns, adjectives, and adverbs).

Keywords: Grammatical affixes, open classes in speech, closed classes in speech, semantic affixes, semi-semantic affixes.